

Et angrep på sansene

Fritz Johannessen

Som barn under krigen opplevde jeg at kjente omgivelser og bygninger ble bombet i grus. Ifølge Magne Raundalen er krigsopplevelser for barn først og fremst et angrep på sansene. Det tror jeg han har rett i.

Jeg ble født i Bergen den 29. desember 1931, og vokste opp med mor som eneforsørger og den slags trange materielle kår som vi ikke var alene om i de harde 30-åra.

Den 9. april 1940 vekket mor meg grytidlig og sa: «Du må våkne, krigen er begynt.»

Jeg begynte å skjelve over hele kroppen, og så ut gjennom vinduet, der vi skimtet de første tyske soldatene som beveget seg stille ned gata i retning sentrum. Det gikk rykter om at byen ville bli bombet, og mange reiste ut av byen. En nabo hadde bil, og vi ble puttet inn i bilen og kjørt til en hytte ved Kalandsvannet i Fana, der vi ble en ukes tid. Blant de evakuerte var også byens kemner, som underholdt oss barna med historier og holdt humøret oppe. Da vi kom tilbake, lå det en tykk røykstrime over byen, det var tankanlegget ute i Florvåg på Askøy som var bombet. Det brant lenge. Også noen hus på Nordnes var blitt bombet.

Stengte skoler

Tyskerne forsynte seg med flere av byens skoler. Møhlenpris skole ble tatt tidlig, og vi ble overført til Nygård skole, der vi fikk Bernhard Steen som lærer. Han var bror til historikeren Sverre Steen og en sterk personlighet: autoritær, men også varm. Våren 1942 skjedde det ting som jeg den gang ikke visste noe særlig om. Quisling ville ha lærerne inn i det nazistiske lærersambandet, lærerne gjorde motstand, og så ble skolene stengt. Først med en brennelsferie (et påskudd selvfølgelig), og så helt da mange lærere ble sendt på tvangsarbeid i Kirkenes. Det jeg opplevde, var at vi en tid hadde undervisning hjemme hos læreren, og satt flokket rundt hans spisebord under alabastlampen. Så ble jeg sendt til mine besteforeldre i Sunnfjord, og var der til skolene åpnet igjen høsten 1942.

Det lyktes ikke for Quisling å nazifisere lærestoffet. Den eneste forandringen av betydning var at tysk ble innført som fremmedspråk i stedet for engelsk i folkeskolen. Slik fikk jeg mange års tyskundervisning: både i folkeskolen, realskolen og gymnaset. De kassustyrende preposisjonene sitter ennå. Jeg har hatt bruk for tyskkunnskapene en gang - som sakkyndig i en barnefordelingssak. Moren var tysk og bodde i Frankfurt, så vi måtte en tur dit. Til min forundring gikk det greit å intervjuje på tysk.

Bøkene ga håp

Mangel på annen underholdning og organiserte fritidsaktiviteter gjorde meg til en ordenlig lesehest. Jeg gikk på barneavdelingen på byens bibliotek minst et par ganger i uken. Vi fikk ikke låne mer enn tre bøker om gangen, og det ble jo snaut når jeg pleide å lese ut en bok på hjemveien. Jeg husker jeg lurte med meg en ekstra bok under gensen en gang - bibliotekaren lurte på hvorfor den ikke var stemplet da jeg leverte den tilbake. Å lese var ikke bare en lyst, men helt nødvendig som åpning mot virkelighetsalternativer i en tung tid. Jeg leste alt mellom himmel og jord, og la dermed grunnen til gode allmennkunnskaper som kom til nytte siden også. Bøker var vel nesten den eneste vare som ikke var rasjonert, så jeg fikk noen til jul og fødselsdager. *Robinson Crusoe* og *Hjortefot*-bøkene ble lest i filler.

Gutter i en viss alder elsker å samle på ting. Hva samlet vi på? Først og fremst frimerker, og både jeg og mine kamerater besøkte flittig Bergens Frimerkehandel i Håkonsgaten. Det kom ut mange flotte frimerker i nazist-regi under krigen også fra Norge. Ellers husker jeg frimerkene fra Kroatia, også det en quisling-stat. Vi oppfattet ikke propagandaen i dem. En av guttene i klassen hadde forbindelser i hermetikkindustrien, og fikk på den måten tak i ubrukte sardinetiketter fra førkrigstiden. De ble et populært samleobjekt i klassen.

Tause voksne

Jeg kan ikke huske at jeg som barn fikk vite noe særlig om krigens gang. Jeg trodde jo ikke et ord av det som sto i byens avis, og kan ikke huske at jeg leste den heller. Og om noen av de voksne fikk tak i nyhetene, ville de nok heller ikke si noe til meg av sikkerhetsgrunner.

Illegale aviser og lytting på forbudte radioapparater fikk jeg først vite om etter krigen.

Bare nazistiske ungdomsorganisasjoner var tillatt, og de ble jo boikottet. I vår klasse hadde vi en som var medlem av unghirden, og han kom på skolen i svart hirduniform. Gutten merket selvfølgelig vår forakt. En gang skar han inn et stort solkors i pultløkket. Pulten ble prompte fjernet av vaktmesteren etter ordre fra overlæreren (rektor), som ikke var redd for å si hva han mente om hærverket - dette var mot slutten av krigen, da alle visst hvor det bar. Selv sa jeg: «Din forræder!» til ham. Da krigen var over, fikk vi streng beskjed om ikke å gjøre ham noe. Men han forsvant bare og vi hørte aldri fra ham. Vi forsto ikke den gangen at han var et krigsoffer.

Ferie i Florø

Min foreldregenerasjon var vel den siste i byene der de fleste hadde slekt på landet, så også min mor, som kom fra et småbruk i det som nå er Florø kommune. Jeg var der hver sommer under hele krigen, og de siste par krigssomrene var det bare der jeg fikk oppleve å spise meg mett. Småbruket ga nok mat til alle: der var kyr, sauer og høns. I tillegg drev familien fiske på fjorden med sin robåt. Skogen var full av bær som vi plukket og tok vare på. I bærsesongen var det syltesukker å få på rasjoneringskortene. Det var et hell i uhellet at så mye av gammel naturalhusholdning ennå var i behold: det meste av det som trengtes av mat, ble produsert på stedet og ull spunnet og plagg strikket. Vanlige kjøpevarer før krigen var kaffe og sirup, men de ble fort borte.

En litt spesiell episode må jeg nevne: Da mormor døde sommeren 1941, skulle det være gravferd fra gården, og slekt og naboer skulle inviteres til middag. Da var kjøttmiddag obligatorisk. Kjøtt var jo ikke å få kjøpt, men ett av lammene som skulle ha vært sendt på beite over fjorden, hadde unnsloppet og gikk vill i utmarken, der det hadde spist seg stort. Med tillatelse fra lensmannen fikk mors yngste bror utlevert skarpe skudd, og han og en kamerat dro på sauejakt i skogen og kom etter noen timer stolt hjem med sitt bytte. Slik ble æren - og middagen - reddet.

Nå var det jo ikke slik at man uten videre kunne reise på sommerferie hos slektninger. Innenlandstrafikk var strengt kontrollert, og skulle man på landet, måtte man ha attest fra lensmannen om at arbeidskraften trengtes i jordbruket, og så gå på Rådhuset og få reisetillatelse som kunne framvises ved ombordstigningen.

Dette var ordentlige arbeidsferier der alle måtte hjelpe til. Blant mine faste oppgaver var å dra slipesteinen, sveive melkeseparatoren av merket Alfa Laval og å kinne smør. Som belønning fikk jeg drikke kjernemelk, som i Sunnfjord heter saup.

Turen var ikke ufarlig. Innseilingene til Bergen var minelagt som invasjonssvern, og båtene hadde egne mineloser når de krysset seg fram i Alverstraumen.

Skrekkens år

Etter hvert som den store ubåtbunkereren på Laksevåg ble ferdig, ble Bergen et viktig krigsmål for de allierte. Det var angrep mot basen med bombefly så godt som hver eneste natt i den mørke årstiden de siste krigsårene. Vi måtte i all hast få på oss klær og løpe ned i kjelleren når flyalarmen gikk, og satt der til faren var over - ett langt støt fra sirenene.

Nede mellom fjellene var lyden av sirenene og luftvernskytset øredøvende.

I 1944 inntraff store katastrofer i Bergen. Den første var en eksplosjonsulykke som tilfeldigvis fant sted på Hitlers fødselsdag den 20. april. Mor og jeg lå til sengs med en infeksjon - jeg tror det var meslinger - og var ikke stått opp, som godt var. Vi bodde da på Nøstet, et in-strøk i dag, men ikke den gangen. Klokken var litt over halv ni da vi hørte et drønn, og så gikk vindusrutene, men vi ble ikke rammet av glassplinter. Hadde mor vært på vei til arbeidet, ville hun ha passert Vågen, og da kunne det ha gått verre. Jeg gikk ut, og så en mann komme gående nedover gaten blødende fra et øye på vei til «nødhjelpen», som vi kalte legevakten.

Likevel var det ødeleggelsen av de historiske bygningene som gjorde mest inntrykk: Rosenkrantzårnet, Håkonshallen, Nykirken og den gamle tollboden var utbrente og delvis i ruiner.

Bombing

Den 4. oktober var det et stort dagangrep på ubåtbunkereren. Elevene på Holen skole like ved var alle kommet på plass. Også skolen ble truffet av bomber. 60 skolebarn ble drept. Det var det neste sjokket - dette gjorde selvfølgelig et dypt inntrykk på alle i Bergen.

Det neste store tapet kom den 29. oktober, da flyalarmen gikk tidlig på natten. Vi gikk i kjelleren. Noen sene nattevandrere hadde også søkt tilflukt i huset.

Sterke smell og rystelser i nabolaget gjorde at flere voksne fikk panikk. Noen sang «Nærmere deg min Gud», mens andre ba dem holde kjeft. Da det ble stille, men før faren-over-signalet, sprang vi ut på Vestre Muralmenning og opp i Kalmarhuset, som var mer solid, og der satt det fullt av panikkslagne og sårede i gangene. Om morgenen fikk vi se ødeleggelsene: Det gamle teater - Bjørnsons og Ibsens teater - var ikke mer, og strøket rundt var helt utbombet, bare et kvartal fra oss. Det var den eneste gangen jeg faktisk var i livsfare under krigen.

Snakket om frykt

Tiden fram til tyskernes kapitulasjon var preget av alvorlig vareknapphet. Heldigvis visste vi ikke da at byens matlagre var praktisk talt tomme (Greve, 1979). Hadde krigen vart litt lenger, vill det blitt hungersnød i Bergen. Men stemningen var lysere våren 1945, fordi vi visste at de allierte var seieren nær.

Var vi gutter redde? Jeg husker at vi snakket sammen om faren for å bli drept, særlig mot slutten av krigen. Et sted i byen var fryktet: vi gikk helst ikke gjennom Veiten der Gestapo hadde sitt hovedkvarter. Vi visste om tortur av motstandsfolk, og hørte om en som hadde begått selvmord ved å hoppe ut et vindu i huset. Tyske soldater i Wehrmacht opptrådte disiplinert til hverdags. Jeg traff på dem for eksempel på kino eller Harmoniens ukentlige symfonikonsert, men hadde ingen kontakt med dem som jeg kan huske.

Frigjøring og glede

Om ettermiddagen den 7. mai 1945 trasket jeg av sted over Sydneshaugen til min beste venn Ole Hellevik på Møhlenpris. Da jeg kom opp på Sydneshaugen, vaiet det norske flagg fra en veranda. Selvfølgelig forsto jeg med en gang at noe måtte ha skjedd: Flagging var strengt forbudt og straffbart.

Da jeg kom ned på Møhlenpris, var det klistret flygeblad på husveggene om at krigen var slutt, med oppfordring til å bevare ro og verdighet, slik jeg husker det. Antagelig på grunn av et rykte gikk jeg ned på Ole Bulls plass. Nazistene hadde kraftige propagandahøytalere på Sundt-bygningen. Plassen var stuvende full av folk, forventningen åndeløs. Sånn jeg husker det, kom det først noen ord i høytaleren fra Quisling eller i hvert fall daværende myndigheter, igjen om ro og verdighet, og så kom det vi alle ventet og håpet: Øksnevads stemme med styrke og kraft: «Dette er London». Det kom et brøl - sterkt, men kort - fra folkemassen (det gjaldt jo å få med seg alt). Det ble annonsert at Kongen skulle tale til oss. Et nytt brøl. Og så: » Kære landsmænd». Jeg forsto jo ikke særlig mye av dansken, men det gjorde ingen ting. For 13-åringen var dette en overveldende opplevelse.

Så gikk de forhatte blendingsgardinene opp i røyk, bilder av kongefamilien kom i butikkvindue, og silkebånd i rødt, hvitt og blått som var blitt gjemt under krigen, var plutselig å få i forretninger som handlet med den slags. Den elektriske gatebelysningen ble tent for første gang siden 1940. Gassverket var ute av drift på grunn av kullmangel, og det tok tid før den karakteristiske gassbelysningen kom tilbake.

De neste dagene husker jeg som en sammenhengende rus. Jeg skulle være med på alt.

Jeg gikk til og med på takkegudstjeneste i Korskirken den 8. mai - det er den eneste gang jeg har gått i kirken på eget initiativ. Jeg husker ikke hva presten sa, men festet meg ved den mektige salmen til Petter Dass: «Herre Gud, ditt dyre navn og ære» - mest på grunn av melodien.

SKJEBNESVANGERT: Tragedien på Holen skole 4. oktober 1944 gjorde et sterkt inntrykk på alle i Bergen. Under et dagangrep på den tyske ubåtbunken på Laksevåg ble 60 skolebarn drept. Bildet viser Laksevåg satt i brann av de alliertes bomber. Foto: Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen

Psykologistudier

Jeg avsluttet folkeskolen i juni. Klassen var samlet i klasseværelset for siste gang. Som æresgjester hadde vi noen allierte soldater som hadde med hermetisk frukt til oss. Bernhard Steen holdt en

beveget tale til oss guttene. Dette var forresten den første gangen jeg hadde noe med jevnaldrende jenter å gjøre. Jeg satt i en felles festkomité for gutte- og jenteklassen som hadde sine møter hjemme hos en av jentene. Da kom det opp mange følelser som jeg ikke visste jeg hadde.

Hvordan hadde det seg at jeg valgte å bli psykolog? Faget var jo nytt og spennende, men yrkesutsiktene usikre. Jeg begynte på filologien, men hadde lyst til å komme vekk og prøve noe nytt. Da flere av vennene reiste til Oslo i 1954, slo jeg følge. Det var ikke psykologi i Bergen i 1954. Først rådførte jeg meg med Sol Seim, som ledet Arbeidspsykologisk kontor. Hun hadde greid å gjøre yrkesrådgivning populær i Bergen, så jeg var altså ikke helt ukjent med hva faget kunne gi. Etter tester og samtale oppmuntret hun meg til å ta fatt på psykologien, og sa: «Vi trenger flinke folk.» Senere fikk jeg henne som lærer på testkurset. Jeg husker henne med takknemlighet. Hun hjalp mange til å finne veien frem og var en enestående psykolog.

En heldig generasjon

Det å ha opplevd de fem krigsårene som fikk en lykkelig slutt, har sikkert bidratt til at jeg har opplevd å være heldig i livet. Jeg overlevde alle savn og farer, og vet hva en stor lettelse er. Det er godt å ha med seg. Krigen lærte meg også å sette pris på små gleder og goder, og det har holdt seg. Da vi feiret 50-årsjubileum som studenter i 2000, holdt min gymnas kamerat Per Maurseth, som i mellomtiden var blitt professor i historie, tale ved bordet. Han minnet oss om at vi er en heldig generasjon. Jeg kunne føye til at hele landet har vært heldig siden. Etterkrigstiden ble preget av optimisme og reformiver, slik at det for eksempel ble mulig for alle å få seg en skikkelig utdanning uavhengig av foreldrenes økonomi.

Fra nyere forskning vet vi at det er stor individuell variasjon i hvor mye folk vektlegger selvbiografiske minner (Cornoldi, De Beni og Helstrup, i Magnussen og Helstrup (2007)). Det kalles «memory sensitivity». For min del tenker jeg at styrken og betydningen av memory sensitivity vil avhenge av hva slags minner det dreier seg om. Da kommer jo krigen og den første etterkrigstiden høyt opp på lista for oss som opplevde dette.

Samfunnet ble isolert

Det at mye av den verden jeg kjente som barn, kunne falle i grus, og opplevelsen av angrepet på sansene har nok påvirket mine interesser. Det at jeg har valgt å være medlem både av Fortidsminneforeningen og Selskabet for Oslo Byes Vel tror jeg springer ut av en erkjennelse som ble grunnlagt den gang av at det er viktig å ta vare på hus også.

I 1940-årene var det til en viss grad mulig å isolere et moderne samfunn kommunikasjonsmessig fra omverdenen ved å beslaglegge radioapparatene, sensurere pressen og stenge telefonforbindelsene med utlandet. Det må virke utrolig for de unge i dag, som surfer på nettet. For min del har den opplevelsen resultert i en stor appetitt på nyhetsstoff. Jeg begynner gjerne dagen med å lese noen av de store utenlandske avisene på nettet. Jeg tenker ofte på at det ikke er noen selvfølge å ha verden for hånden, og er glad for denne friheten.

Om mine opplevelser i krigsårene gir meg forståelse av barn i krig i dag er jeg veldig usikker på. Norge kom igjennom krigen med det sivile samfunnet intakt og faktisk styrket. Vi hadde tross alt en fungerende offentlig administrasjon som for eksempel ordnet med forsyninger når de kunne skaffes, og rasjonering og priskontroll. Det er først i voksen alder man forstår verdien av slikt. Jeg tror ikke jeg helt kan leve meg inn i hvordan det er å være barn i områder som Gaza-stripen, Irak, Darfur eller Somalia.

AV FRITZ JOHANNESSEN

Født i Bergen 29. desember 1931. Oppvokst samme sted.

Cand. psychol. 1958 fra Universitetet i Oslo.

Allsidige faglige interesser, har arbeidet mest med barn i ulike sammenhenger.

ØDELEGGELSER: Eksplosjonsulykken i Bergen 21. april 1944 er blant de mest skremmende minnene for Fritz Johannessen. Et tysk skip lastet med ammunisjon eksploderte. Bildet viser Festningskaaien med litt av Håkonshallen etter ulykken, som kostet 130 mennesker livet. En båt er kastet opp på kaien. Foto: Scanpix

Referanser

Litteratur:

Jonassen, R. og Strand, R. (1995). *Jubeldagene i fredsåret*. Bergen: Eide

Greve, T (1979). *Bergen i krig* (2 bind). Bergen: J.W. Eide

Magnussen, S. og Helstrup, T. (Ed.) (2007) *Everyday Memory*. Hove og New York: Psychology Press.